

POLETNO OSVOBAJANJE PROMETEJA ZNANOSTI *

Poleg utvare, da je poletje čas počitnic, se raziskovalke in raziskovalci tja do sredine julija radi slepimo tudi s tem, da bomo v času dopustov (ko bo mir ...) lahko nadoknadili vse, kar nam ni uspelo narediti v prenatrpani prvi polovici leta. Slepilo običajno traja tja do konca julija, začetka avgusta, ko optimistične tone postopoma preglasi naraščajoča histerija. Polovica poletja je mimo, mi smo pa šele na začetku ... Za ljudi, ki se preživljamo z raziskovanjem ali poučevanjem na univerzi, ta »na začetku« običajno pomeni, da smo se šele dobro poglobili v besedilo, ki bi moralo biti končano že pred poletjem. Na mizi pa čaka še cel kup drugih nalog ... Nekomu smo obljubili recenzijo projektnega predloga, drugemu kratek prispevek za zbornik, tretji nas že mesece prosi za kritično branje rokopisa svojega članka ....

Skratka, še najbolj skrbno načrtovani urniki se tudi pri najbolj discipliniranih ljudeh začenjajo rušiti prve dni avgusta, temu primerno pa se povečuje tudi panika. Še posebej hudo je pri tistih, ki imajo mlajše otroke, osnovnošolce, ki jih ni mogoče kar za cel mesec odložiti pri starših ali sorodnikih ali poslati na, ne prav poceni, organizirana letovanja in tečaje ... Za njih je vse še toliko težje in tem bolj stresno.

Za nameček nas približno v tem obdobju po pošti (običajni in/ali elektronski) dosežejo tudi letna poročila slovenske Agencije za raziskovalno dejavnost (ARRS) in nekaterih drugih evropskih raziskovalnih agencij oz. vladnih odborov za raziskovanje (in tehnologijo). In najslabše, kar v tem trenutku lahko naredimo, je, da začnemo ta poročila brati in med seboj primerjati. Sam sem naredil prav to napako in eden rezultatov je tudi pričujoč prispevek, v katerem primerjam situacijo v Sloveniji in Avstriji.

Za primerjavo med poročilom slovenske in avstrijske agencije sem se odločil tudi zato, ker slednje ponuja tudi dokaj izčrpen opis stanja v Švici. Avstrijci namreč že nekaj let prav po Švicarjih merijo svoj (ne)uspeh na znanstvenem področju in zato skrbno primerjajo (proračunske in gospodarske) izdatke za ta resor.

Ena prvih stvari, ki pade v oči, je že sam odnos do raziskovanja, ki se kaže v tem, da izdatke zanj razumejo kot investicijo v razvoj. Pustimo ob strani, da poročilo podpišejo tudi podpredsednik vlade, ki je ta hip tudi minister za znanost, raziskovanje in gospodarstvo, minister za finance in ministrica za promet, inovacije in tehnologijo. Prav tako ne kaže bralcev dražiti z dejstvom, da so za predsednika Sveta izvolili nekoč uspešnega zveznega politika dr. Hannesa Androscha. Raje se posvetimo primerjavi, pri čemer je za lažje razumevanje tega, kaj se je v preteklih 25 letih na tem področju zgodilo v Sloveniji, potrebno najprej izpostaviti dve dejstvi.

Prvič; kmalu po osamosvojitvi je prva vlada RS v svoji nekritični zagledanosti v neoliberalne paradigme, neposrečno kopirala del sistema iz ZDA in Zahodne Evrope. Neposrečeno zato, ker je prvi minister za znanost (dr. Peter Tancig) financiranje vseh tipov raziskav preusmeril na letni razpis, obenem pa mu ni uspelo zagotoviti niti približno dovolj sredstev za njihovo izvedbo. Ali rečeno preprosteje; veliko večino denarja smo si raziskovalke in raziskovalci od takrat naprej morali zagotoviti preko razpisov, ki, mimogrede, niti dve leti zapored niso bili objavljeni v približno istem času.

Drugič, razen v okleščeni mandatih ministrov Golobiča in Gabra, raziskovalno delo nikoli ni

bilo razumljeno kot poudarjeno razvojna prioriteta, sredstva zanj pa kot naložba. In to kljub dejstvu, da smo v Sloveniji imeli že v času SFRJ veliko sposobnih raziskovalk in raziskovalcev, ki so se na različnih inštitutih, (dveh) univerzah in uspešnih razvojnih oddelkih in laboratorijih različnih podjetij, dokopali do vrste originalnih rešitev in novih spoznanj. Skratka, problem nikoli ni bil pri ljudeh, ki »delajo« znanost, temveč pri ljudeh, ki bi to delo morali omogočiti, organizirati in regulirati.

In prav to je ena največjih zapravljenih priložnosti zadnjih petindvajsetih let. Pri tem problem ni samo v višini porabljenih sredstev za znanost, temveč tudi v nedomišljenem načinu delitve denarja.

Z eno potezo, točneje z enim zakonom, smo namreč v isti koš zmetali nanotehnologijo in pravopis, robotiko in umetnostno zgodovino... Skratka, podobno kot na nekaterih drugih področjih smo tudi na tem področju ostali originalni, obenem pa ganljivo nesamozavestni. Za razliko od političnih elit v Avstriji, na Nizozemskem, Danskem, Poljskem, Češkem ... so se vsi slovenski politiki in političarke (z redkimi izjemami) na vse kriplje upirali spoznanju, da so raziskave predpogoj vsakršnega razvoja. Po drugi strani so si odgovorni na ministrstvih, ki so gostila znanost, sistematično zatiskali oči pred neposrečno privatizacijo visokega šolstva in naraščanjem navideznih raziskovalnih skupin v »gospodarstvu«. Drugače si namreč ni mogoče razlagati dejstva, da imamo dandanes (na papirju) kar dobrih 14.000 raziskovalk/ raziskovalcev, zaradi česar slovenska raziskovalna pokrajina vse bolj spominja na italijansko inflacijo ustanov, ki se vse po vrsti imenujejo *istituto* ali *laboratorio* (mimogrede, še najbolj mi je všeč »laboratorio di salumi«), v katerih dela cela vojska ljudi, ki se med seboj spoštljivo naslavljajo z *dottore*...

Druga boleča primerjava je primerjava števila raziskovalcev. Švica jih ima v evidenci namreč skoraj natanko toliko kot Slovenija.

Ali sedaj razumete, zakaj so mednarodne primerjave koristne? In boleče?

A to še zdaleč ni vse. Slej ko prej je potrebno priti tudi do denarja.

Sodeč po poročilu ARRS je slovenska vlada iz državnega proračuna za raziskave namenila dobrih 130 milijonov, švicarska pa 950 milijonov evrov. V Švici živi osem, v Sloveniji dva miliona prebivalcev. Razmerje je torej 1:4. Če to prevedemo v sredstva, ki jih v znanost investira Švica, in denar, ki ga za znanstvenike porabi Slovenija, ugotovimo, da Slovenija za silo presega dobro polovico vloženi sredstev, glede na število prebivalcev, seveda. Brez dvoma bo kdo ob tej primerjavi skomignil, češ, Švica je nekaj povsem drugega; njen geostrateški položaj, zgodovinski razvoj, tradicija ... Vse to je res, res pa je tudi, da švicarsko gospodarstvo za raziskave nameni še dodatnih 30 milijard evrov (37 milijard švicarskih frankov), od tega 20 milijard frankov zunaj Švice. Trideset milijard ... !

K temu ne prištevam sredstev Komisije za tehnologijo in inovacije (kaj je že to?), ki so leta 2014 znašale 127 milijonov evrov oz. malo manj, kot smo pri nas namenili za vse raziskave skupaj. In kdo je o tem odločal in odločil. Poleg poslank in poslancev, ki so potrjevali vsakokratni predlog proračuna so, sodeč po pristojnostih, to predvsem članice in člani Vlade RS, v prvi vrsti njen predsednik, finančni minister in ministrica za raziskovanje, znanost in šport. Zanimivo pri tem je med drugim tudi to, da so vse za znanost pomembne izvršilne politične položaje

(predsednik Državnega zbora, predsednik Vlade RS, ministrica za znanost, minister za finance) v zadnji vladi do nedavnega zasedali oziroma še zasedajo ljudje, ki se sicer radi predstavljajo tudi kot znanstveniki. Predsednik Vlade RS v svoji uradni predstavitvi kar nekaj besed nameni svoji bivši univerzitetni in raziskovalni karieri.

A vrnimo se nazaj k naši primerjavi.

Slovenska vlada je raziskovanju v preteklem letu (2015) namenila toliko denarja, kot je avstrijska zagotovila enemu samemu inštitutu (Austrian Institute of Technology). Avstrijska vlada se ukvarja z *brain gain* in v skladu s tem razmišlja, kako bi privabila kvalificirane raziskovalke in raziskovalce iz tujine, slovenska se izgublja v neproduktivni razpravi o *brain drain* oz. o odhajanju najboljših znanstvenikov tujino; med drugim tudi v Avstrijo in Švico .... Temu se je še do nedavnega rad pridružil predsednik republike, ki pa v zadnjem času ideje o oblikovanju slovenske Silicijeve doline ne omenja več. Morda so tudi do njega prišle porazne primerjave z drugimi državami. Morda so ga njegovi svetovalci opozorili na to, da letni obseg sredstev, ki jih je na zadnjem razpisu nemške zvezne vlade za t. i. centre odličnosti (2012) dobila münchenška Maximilianova univerza, presega znesek, ki so ga v istem letu dobile vse slovenske univerze in vsi slovenski inštituti skupaj. Pri tem govorimo samo o denarju, ki ga je ta univerza dobila *poleg* običajnega financiranja ... Tako rekoč za zraven.

Drugo bogokletno primerjavo predstavlja financiranje inštituta Max-Planck (Max-Planck-Gesellschaft), ki je iz zveznega proračuna v preteklem letu (2015) dobil 1,7 milijarde, v celoti pa preko 2,1 milijarde evrov ...

In dovolite, da ponovim še enkrat; v razpravi o razmerah v slovenski raziskovalni sferi ne gre samo za primerjavo sredstev, čeprav so ta prav tako pomembna, temveč za odnos do raziskovalne dejavnosti nasploh. In tu ne govorim samo o odnosu, ki ga imajo do tega resorja tiste znanstvenice in znanstveniki, ki ta hip gostujejo v politiki, temveč gre za odnos vseh političnih elit in vplivnejših medijev v državi. Slednji se pri vsakem posamičnem škandalu (ki ga pogosto zakuhajo tisti znanstveniki, ki se podajajo v politiko) namreč zelo radi zgražajo nad potratnim javnim sektorjem v katerega (za sedaj) sodi tudi raziskovanje.

Temu obvezno pritegne vrh Gospodarske zbornice, ki pod znanostjo, vredno financiranja, razume zgolj aplikativne raziskave. Kot da ne bi nikoli slišali za prizadevanja svojih avstrijskih kolegov, ki jim podobna posploševanja ne pridejo na misel. Nasprotno, podobno kot članice in člani Sveta za raziskovanje in tehnološki razvoj vedo, da je konkurenčno gospodarstvo neločljivo povezano s temeljnim raziskovanjem, in zato podpirajo predlog članic in članov sveta, da mora Avstrija do leta 2020 vlaganja za znanost in tehnološki razvoj z aktualnih 2,99 odstotka BDP povečati na 3,76 odstotka ...

Za lažjo predstavo o odnosu politike do raziskovanja naj na tem mestu povzamem še sklepno misel predsednika Sveta za raziskovanje in tehnološki razvoj, dr. Hannesa Androscha, ki je v prispevku za *Europäische Rundschau* (četrtnik za politiko, gospodarstvo in novejšo zgodovino, letnik 44, 2016, št. 1) zapisal, da je le s povečanjem sredstev za raziskovanje mogoče oblikovati »odgovorno znanstveno politiko«, ki si mora prizadevati za »debirokratizacijo upravljanja« in s tem prispevati k »napredovanju univerz« in celotne »raziskovalne pokrajine«. Skratka, medtem ko pri nas vodilni politiki skušajo radikalno zmanjšanje denarja za raziskave (25 odstotkov v

zadnjih štirih letih) maskirati z minimalnim povečanjem v zadnjem letu, njihovi kolegi v Avstriji razmišljajo, kako bi »osvobodili Prometeja«. Aktualna prizadevanja za povišanje raziskovalnih sredstev (najmanj 400 dodatnih milijonov do leta 2020) in izboljšanje pogojev za raziskovalno delo namreč nosijo simbolični naslov *Prometej 4.0*.

Primerjav pa s primerjavo številke žal še ni konec.

O ambivalentnem odnosu slovenske politike do znanosti nenazadnje priča tudi poimenovanje in sestava slovenskega Sveta za znanost in tehnologijo. Po prebivalcih petkrat manjša Slovenija je v zadnji Svet za znanost in tehnologijo imenovala 23 članic in članov, Avstrija 8. Avstrijski Svet se imenuje Svet za raziskovanje in tehnološki razvoj, slovenski pa Svet za znanost in tehnologijo. V prvem primeru gre za natančno poimenovanje dejavnosti in cilja, v drugem za splošno ime sektorjev. Navidez majhna razlika pomeni veliko. Podobno kot primerjava med državama. Kljub rastočemu populizmu in slabo zakritemu rasizmu dela avstrijske politične elite je avstrijska politika, vsaj kar se raziskovanja tiče, še vedno svetlobna leta stran od slovenske, ki jo je v enem svojih zadnjih intervjujev posrečeno opisal gledališki režiser Vito Taufer. Razen redkih svetlih trenutkov imamo v Sloveniji resnično opravka z *»najcenejšo možno demagogijo političnih strank, ki ... svoje programe vedno bolj gradijo na izključevanju, lažeh, manipulacijah, kulturnemu poneumljanju (ter) butalsko grotesknostnem (in) brezobzirnemu boju za oblast.«*

Kaj storiti ?

Poleg novega zakona za raziskovanje potrebujemo tudi nov zakon za visoko šolstvo. V zgoraj opisanih razmerah skupen zakon žal ni nedosegljiv, nekoliko manj utopična pa je uskaditev tistih delov obeh zakonov, ki opredeljujejo (neizogibno) prepletenost obeh dejavnosti.

Po 25 eksperimentiranja je potrebno nemudoma vzpostaviti institucionalno financiranje dolgoročnih nacionalnih raziskav. Za lažje razumevanje znova opozarjam na dosedanje izrazito nespametno obročno financiranje *Umetnostne topografije, Pravopisa, Slovarja slovenskega jezika, Biografskega leksikona*, medgeneracijskih odnosov (in drugih družinskih patologij), nacionalne pesemske dediščine, zbranih del slovenskih pesnic in pesnikov, pisateljic in pisateljev itd. Mislim torej na vse tiste raziskave, ki so v razvitejših okoljih financirane neposredno in neprekinjeno.

Podobno kot Svet za raziskovanje in tehnološki razvoj v Avstriji se v Sloveniji za *debirokratizacijo* najbolj sistematično bori Koordinacija samostojnih raziskovalnih inštitutov (KORIS), nekaj podobnega pa srečujemo tudi v prizadevanjih vseh treh javnih oz. državnih univerz. Pozitivni premiki, ki jih je mogoče zaslediti v novem *Pravilniku o postopkih sofinanciranja, ocenjevanja in spremljanju izvajanja raziskovalne* dejavnosti, so premajhni in prepočasni.

Znotraj Javne agencije za raziskovalno dejavnost bi bilo potrebno že lani organizirati sektor za podporo inovacijski dejavnosti.

S tem in drobnim slovarčkom osnovne raziskovalne terminologije pa bi morda dosegli tudi to, da bi celo na Gospodarski zbornici začeli razumevati, da je tudi raziskovanje nepogrešljiva gospodarska dejavnost!

Dr. Oto Luthar, direktor ZRC SAZU

*

Besedilo je bilo izvorno (a v nekoliko skrajšani obliki) objavljeno v Dnevnikovi prilogi *Objektiv* v soboto, 13. avgusta 2016, in sicer pod naslovom *Znanost in oblast: poletni upi in zablode*.